

„Arhivaal“

Hando Runnel*

Sissejuhatus

Vanal Vene-ajal elas Eestis palju saksu. Pärast läksivad saksad Saksamaale, venelased tulivad Eestimaale, eestlased kihutati Venemaale ja niiviisi saigi valmis see, mida nüüd enam keegi ei taha, sest see on igast otsast võttes väga paha, aga paremaks ei saa seda kuidagi teha, sest sellel ei ole saba ega sarvi ega pead ega keha, sest see, nagu öeldakse, on eeskätt idee ja idee on see, mida keegi teistsuguseks ei tee, siis oleks ta hoopis teine idee, aga mitte see. Sellepärast ei saa sellest asjast enam kunagi õiget asja, ükskõik kui targad asjamehed asja kallal oleksid ja aru pingutaksid, sest sel ajal pole otsa ega aru ja keegi ei saa tast aru, sest ta on nii arutult asutatud, et on kogu aeg olnud kasutamiskõlbmatu ega tasu ta peale enam iialgi aega raisata ega inimressursse põrmu paisata, vaid tuleb anda neile täielik rahu, kuigi see mõte just peaideoloogide pähe ei mahu.

* * *

Kõnelus muinsuskaitselastele

Austatud muinsuskaitstjad! Teid tervitades tunnen ennastki mõnel määral muinasasjana. Võrreldes oma täismeheaastaid tänasega, tunnen, et olles küll füüsiliselt sama isik kui enne, olen siiski justkui ainult mälestus eelmisest minast. Ent see mäletaminegi annab mingisuguse aluse olemiseks ja edasikestmiseks, ka praegu.

Muinsuskaitse liikumine on samuti mäletamisega seotud. Muinsuskaitstjad on nagu suitsuandurid, annavad märku, et kusagil on midagi muistset, mis vajab hoolt ja abi. Muinsuskaitseametil ongi mõningaid vahendeid, et hoida ja kaitsta mõningaid füüsilisi objekte: enamasti maju või losse, või ajalooliste hoonete varemeid. Kellel neid vahendeid käsutada pole, keskendub elu mõistelisema poole peale, selle peale, mida tuleks mäletada ja mälu hoida.

Kes mäletab rahva pikka Nõukogude-aegset vangipõlve, teab ka, kui keelatud oli – mäletamine. Raamatukogudest hävitati raamatud, vangiveetud või hukatud rahvajuhte ei tohtinud enam mäletada ega nimetada. Terve Eesti Vabariigi iseseisvusaeg tuli unustada. Kes midagi mäletas, tohtis mäletada ainult salaja. – Kõik ajaloos tähtsamad asjad olid erihoiul. Nende nägemiseks oli vaja eriluba. Eriloo saamiseks oli uurijal vaja eriteemat. Eriteema juurde oli vaja erisoovitust. Neid andsid enamasti eriinimesed, kelle oli eriusaldus ja kes kuulusid kuidagi võimu juurde. Võim oli Nõukogude võim. Valitsus oli Vene valitsus. Arhiivid varjasid Eesti asja. Eesti mees koputas ja talle ei tehtud lahti. Oli vaja eestkostet või ettekäänet. Kui polnud teadusekraadi, polnud sa uurija, ja valvajatel polnud voli sind niigi palju uuritavate asjade juurde lasta kui uurijaid. – Kui oli jõulu-aeg ja õhtune kalmistu hubises küünlavalgusest, kus inimesed olid koos ühises vaikelus ja harduses, ei tohtinud

* Hando Runnel (1938), eesti kirjanik, TA akadeemik, kirjastuse Ilmamaa ja raamatusarja „Eesti mõttelugu“ algatajaid.

mäletada Vabadussõjas langenud Kuperjanovit, ei tohtinud ta hauale panna küünalt; sind heideti selle eest välja ülikoolist...

Nagu näeme, ajaloolisus on asjade ning inimsuhete määrav omadus ning sellest tulenev ilmavaade ja eluusk. Rahvaid koheldakse ka rahvusvahelistes jõukoridorides selle järgi, kas nad on ajalooa või ajaloota rahvad. Ajaloota rahvad jäetakse ripakile ja nende saatuseks kuulutatakse ärakadumine. Ajaloolise vaateviisi halvamine on kõikide võõr- ja väärvõimude hool. Kahjuks toimub ajaloolise vaateviisi õõnestamine praegugi vaimse laiskuse või mugavuse ajal.

Teame, et muinasaeg asub tavapäraselt kõigist aegadest eespool, see tähendab – enne vana-aega, kesk-aega, uus-aega ja ammu enne uusimat aega. Aga vahel kantakse kronoloogiliselt hilisem aeg psüühikas ja inimvälisuses muinasaega kaugusse. Nõnda siis kiputakse Eesti ajaloo õnnetu aega 1940–90 tollaste tõsiasjade ebamugavuse tõttu taandama ebamäärasse muinasaega, millega meil pole elulist pistmist. Nõnda toimub eesti identsusloomes saatustlik võõrutus: Käsitledes Nõukogude aega „meisse mitte puutuva“ muinasaajana, jäävad ka sellest ettepoole ulatuv esimene Eesti Vabariik, eesti paguluse ajalugu, Eesti teraviklik kultuurilugu – muinasaajaks ja muinasaajaks. Uue identiteedi otsimiseks pööratakse silmad kaugele ajaloolisse läände. Uue identiteedi arhitektid on valdavalt ajalootundeta eklektikud.

Häda kõrval on ka palju head. Tänu ühiskonna avatusele on siiski asutud minevikku avastama ja hoidma ning koguni taastama. Esimene suurem algatus oli kunagiste kihelkonnapiiride märkimine üle Eesti. See on hool inimese kodupaiga hoidmise eest, millest ei hooli moodsad haldusreformid. Sinu kunagine kodupaik kaotab oma nime, oma ajaloolise olemise õiguse. Teiseks meeldivaks algatuseks on olnud inimeste julgustamine oma elulugu avalikult kirja panema, rahva ajalugu elavate üksikisikute abil moonutatamatult jäädvustama. Rõõmus ja eluline on ka arvutiajastu-aegne suguvõsade uurimise õhin: kes ma olen, kust ma tulen, kust ja millest on alguse saanud mu mina. Ütlen uuesti: ka muinsuskaitse liikumine on mäletamine. On hool, on kunst ja on ka – julgus.

Põlvitajad

Kui kõneled lapsega,
Laskud ta juurde alla
Peaaegu põlvitajaks.
Teen samuti ja niimoodi madalas
Kohtume äraunustatud ajas.
See on maaustavus,
Mida tunnevad lapsed sääl all,
See on maaustavus;
Mida tunnevad põlvitajad.
Kasva suureks, laps,
Ära unusta aega,
Mil kõndisid madalas!